

A kiegyezést követő korszak helyi sajtója az Esztergom és Vidéke tükrében

1. Bevezetés: a kiegyezés, mint „a lehetőségek keretek közötti legjobb”

Ezernyolcszázhatvanhét június nyolcadikán a díszmagyarba öltözött főurak jelenlétében, káprázatos pompával borítva magyar királlyá koronázzák I. Ferenc Józsefet a budai Mátyás-templomban, így a magyar alkotmányos tradícióknak megfelelően lett az ország törvényesen megválasztott uralkodója. Legitimitását ettől kezdve nem lehetett kétségbe vonni. Ezzel létrejött a sokakból visszás érzéseket kiváltó Osztrák-Magyar Monarchia. Pedig az adott történelmi körülmények között nagyon is reálisnak tűnt ez a megbékélés. Ausztria nem volt könnyű helyzetben ez időszakban, hiszen néhány éven belül több döntő katonai vereséget szenvedett, először az olasz-francia erőktől, majd 1866-ban a porosz csapatoktól. A sorozatos kudarcok arra a belátásra bírták az uralkodót, hogy Ausztria egymagában nem boldogulhat az egyre erősödő európai nagyhatalmak versengésében, ezért égető szüksége van a magyarok támogatására. A Lajtán innen azonban a folytonos függetlenségi csatározások kudarcai nyitották meg az utat a közleléshez. További lökést adott a kiegyezéshez a Magyar Királyság határain belül élő sokszínű és nagyszámú nemzetiségi lakosság folyamatos és egyre erősödő autonómiatörekvése, sőt széparatista hajlama. Rémalomként lebegett a hazáért aggódók szemei előtt a lengyelek sorsa, hisz országukat gyakorlatilag megszüntették azzal, hogy területét a három nagyhatalom (Poroszország, Ausztria és Oroszország) felosztotta egymás között. Szekfü Gyula, a korszak meghatározó történésze a kiegyezés lelkes híve volt, ő egyenesen Szent István tettehez mérte jelentőségét, és az európai integrációnk betetőzését látta benne.¹

Nem mindenki osztozott azonban a derűs elégedettségben. Bibó István, a függetlenségi törekvések kérelmelhetetlen támogatója egyenesen „ön-csalásnak” minősítette a kiegyezést, amely „zsákutcába” vezet a magyar politikai és társadalmi fejlődést.² Sokak szerint ugyanis lett volna alternatívája az Ausztriával való megegyezésnek. Kossuth és követői szerint a horvátokkal, szerbekkel és románokkal kellett volna összefogni Bécs ellenében, és létrehozni egy dunai konföderációt, amely biztosította volna ezeknek a népeknek a nemzeti függetlenséget. Kossuth híres Kasszandra-levelében Deák szemére vetette,

hogy a paktumot a nemzetiségek feje fölött kötötték, ezért a magyarság mindenképpen bűnrészessé válik a birodalom elkerülhetetlen felbomlásában, és ezzel együtt Magyarország is áldozat lesz: „mi legyünk a máglya, melyen az osztráksas megégettetik – égve magunk is”.

Deák Ferenc erre azt a választ adta, hogy ez a megoldás volt „a lehetséges keretek közt a legjobb”. A többség őt támogatta, így Ferenc József nevezhette ki gróf Andrássy Gyulát a harmadik magyar felelős kormány miniszterelnökévé, azt az Andrássy Gyulát, akit ő maga akasztatott fel képletesen 1851-ben emigrációs tevékenységéért.

1. 1. A politikai élet és a törvényhozás

Az uralkodó személye ezzel két független államot kötött össze, amelyekből ezáltal közös ügyek fakadtak, nevezetesen had-, pénz- és külügy, amelyeket közös minisztériumok irányítottak, és egyiknek az élén mindig magyar politikus állt. Ezeknek a költségvetését a két ország delegációja határozta meg (érdekes módon azonban közös üléseiken nem volt joguk tanácskozni, csak szavazni). A közös költségekből Magyarország kezdetben kb. egyharmad részt vállalt magára, ám a gyors ütemű gazdasági fejlődés következtében ez az arány fokozatosan, de kis mértékben emelkedett.

Minden további kérdésben a nemzeti parlamentek határoztak, a feladatokat pedig a nekik felelős kormányok végezték. A politikai intézményrendszer a kiegyezés után Magyarországon alapvetően liberális jegyeket felmutató polgári parlamentarizmus keretei között működött. Igaz korlátozottan, de érvényesült a hatalmi ágak különválasztása: a bíróságokat leválasztották a közigazgatásról, és biztosították azok függetlenségét. Kodifikálták a büntető törvénykönyvet, a polgári perrendtartást pedig a modern követelményeknek megfelelően léptették életbe. A peres ügyeket a járásbíróóságokon tárgyalták, magasabb szinten pedig ott voltak a megyei törvényszékek. A hiteles helyek pótlására felállították a közjegyzői és ügyészi hivatalokat. A nemzetiségi és szociális mozgalmak elleni sikeres fellépés érdekében azonban a gyülekezési és egyesülési szabadságot nem törvények biztosították, hanem rendeletekkel szabályozták.

A kormány tehát felelős volt a két kamarából álló országgyűlésnek. A főrendiház azonban a dualizmus időszaka alatt végig feudális jellegű intézmény maradt, az alsóház viszont népképviselői alapon szerveződött, a választójogot azonban, a kor felfogásának megfelelően, vagyoni és műveltségi cenzushoz kötötték. Ráadásul a választások befolyásolásának számos, etikailag megkérdőjelezhető módja volt, amelyekkel a kormányok elég sűrűn éltek. Bőven adott lehetőséget a manipulálásra a közigazgatási apparátus megszervezése és a válasz-

tókerületek kialakítása, de nem volt ritka a választók egyszerű lefizetése sem. Miután az induláskor az Andrássy-kormány élvezte a képviselők többségének a bizalmát, a cél a későbbiekben ennek az állapotnak a fenntartása lett. Az eredmény a képviseli elv torzulása, a kormányzati befolyás erősödése lett. Szilárd rendszervédő intézménynek bizonyult az uralkodó személye, hiszen Ferenc Józsefnek meghagyták az erősen antiliberalis jellegű előszentesítési jogát. Ennek értelmében az ő előzetes beleegyezése nélkül a magyar kormány nem terjeszthetett elő törvényjavaslatot a képviselőházban. Igaz ugyan, hogy ritkán élt ezzel a jogával, de a dualista szerkezet védelmében, a birodalom érdekeire hivatkozva, nem habozott felrúgni a parlamentáris játékszabályokat.

1. 3. A társadalom a nemzetiségi elégedetlenség szorításában

Az iparosodással és a gazdasági prosperitással párhuzamosan új társadalmi rétegek jelentek meg. Az ipari és pénzügyi szféra meghatározó pozícióit a nagypolgárság szerezte meg. Ez akkoriban mintegy százötven, javarészt a fővároshoz kötődő zsidó családot jelentett. Ők nem csupán a pénzszerzés módjában, hanem polgárosultabb életvitelükben is szakítani kívántak a hagyományokkal. Alattuk egy viszonylag jelentős, becslések szerint tízezres, közép-vállalkozói réteg helyezkedett el. Ám a technikai és ipari fejlődés a középosztály egészének kiszélesedését hozta magával. Ezen belül is leglátványosabban az alkalmazottak és értelmiségiek száma növekedett: a magántisztviselők, az orvosok és a mérnökök. Ez a réteg meghatározott életvitelt és magatartásformát alakított ki magának. Ilyen volt a háromszobás lakás igénye vagy a tegezés szokása. Ezen életmód jelentőségét mutatja, hogy kulturális és szórakozási igényeik kielégítése érdekében szolgáltatási ágak egész sora (színház, sajtó) erősödött meg. Ezen háztartások munkaerő-szükséglete pedig egy sajátos társadalmi csoport, a városi cselédség számának látványos növekedését hozta magával. A társadalmi hierarchia alsó részét a kispolgárság és az ipari munkásság széles tömegei foglalták el.

Az arisztokráciának is alkalmazkodnia kellett a változó viszonyokhoz, és jó ideig meg is tudta őrizni vezető szerepét, bár sok helyütt veszített kiváltságos pozíciójából. Távolról sem volt azonban egyértelmű, hogy szándékukban áll-e bekapcsolódni a hazai polgárosodás folyamatába. A parlament felsőházát a korszak végéig lényegében ők uralták, vidéken pedig a helyi közeletet a legnagyobb adófizetők jogán ők befolyásolhatták leginkább. A vármegyei törvényhatóságok előtt például nem is kellett megjelenniük, érdekeiket megbízottak útján is érvényesíthették. Társadalmi tekintélyét mindenekelőtt hatalmas vagyonának köszönhette, amit az udvarhoz fűződő kapcsolataival és aktív

politikai szerepvállalásával tovább erősíthetett. Szilárd pozíciói birtokában elérte, hogy hagyományos életvitele, értékrendje széles körben elfogadott normává váljon. Ennek ellenére az újonnan meggazdagodott gyártulajdonosok és bankárok erős fenntartásokkal éltek velük szemben, és ez kitágította a köztük húzódo szakadékot.

A demokratizálódási folyamat lefékeződésében és az államközpontú gondolkodás felerősödésében a nemzetiségi mozgalmaktól való félelem meghatározó szerepet játszott. Közép-Kelet-Európában a 19. század a nemzeti ébredés időszaka volt. A magyar liberális elit a nemzetet tekintette a polgárosult állam ideális keretének, ennek értelmében pedig Magyarországon politikai vonatkozásban csak egy nemzet létezik, és a nemzetiségi jogok gyakorlása is csak ezen belül, egyénileg lehetséges. Erre hivatkozva a területi autonómia irányába mutató követeléseket mindvégig szilárdan elutasították. Abban reménykedtek, hogy a polgárosodás számos eleme a nem magyar népesség számára is kínál előnyöket, és ezáltal politikai aspirációik lefékezhetőek lesznek. Az ország vezetése azonban arról az elképzeléséről sem tett le, hogy a magyarság számára rendkívül kedvezőtlen etnikai arányokon a kulturális asszimiláció segítségével változtasson (a magyarok az ország lakosságának csak relatív többségét, alig több mint negyven százalékát alkották). A megvalósítás folyamata ugyanakkor rengeteg konfliktuslehetőséget hordozott magában.

A kiegyezés után létrejött rendszer hegemon helyzetbe juttatta a magyarokat, és megteremtette annak lehetőségét, hogy addigi nemzetiségpolitikai elveiket a gyakorlatba is átültessék. Az országgyűlés 1868-ban elfogadta az ún. nemzetiségi törvényt, amely egyrészt megerősítette „az egységes magyar nemzet” elvét, másrészt viszont széles körű egyéni jogokat biztosított az egyes etnikumok tagjai számára: az anyanyelv használatát a helyi közigazgatásban és a bírászkodásban, továbbá bizonyos fokú kulturális önállóságot. Ezek az engedmények azonban nem elégítették ki a kisebbségeket, de politikai mozgalmukat a kormányzat változatos módszerekkel, ha kellett erővel is, visszaszorították. Kulturális egyesületeiket, mint például a Matica Slovenskát, gyakran feloszlatták, nemzetiségi iskoláikat igyekeztek elsorvasztani, és minél szélesebb teret biztosítani a magyar nyelv tanításának.

A politikai elnyomásnál azonban sokkal hatékonyabbnak bizonyult a polgári fejlődéssel együtt járó társadalmi és gazdasági fejlődés, amely számukra is sok anyagi és pozicionális előnnyel kecsegtetett. A magyar politikai elit a bekapcsolódás lehetőségét nekik is megadta. Cserébe azt kérte tőlük, hogy mondjanak le nemzeti identitásukról, és legalább a felszínen válja-

nak magyarrá. Az eredmény kedvezően alakult, hiszen a századfordulóra a magyarság aránya elérte az ötven százalékot, majd még tovább emelkedett. Különösen látványos volt a magyarosodás az ipar centrumainak számító városokban. A nemzetiségek a politikai és kulturális nyomás alatt mind kevésbé tudták érdekeiket hathatósan védelmezni, ezért leginkább a passzivitás bástyái mögé húzódtak vissza.

1. 3. A gazdaság fő hajtóereje a hitelélet kibontakozása

A kiegyezés után a befektetések száma látványosan megugrott, elsősorban az angol és a francia tőkének köszönhetően (később a németek is jelentős arányt képviselnek, de kismértékű cseh és osztrák részvétel is nyomon követhető). Magyarországra a századfordulóig a szabadversenyes kapitalizmus lesz a jellemző, majd a monopolkapitalizmus. Mivel a magyar gazdaság tőkeszegény volt, először a hiteléletet kellett megteremteni. Még a kiegyezés előtt hozták létre a Magyar Földhitelintézetet angol és francia tőkével. Később megalakult a Leszámítoló és Pénzváltó Bank, de az 1873-as tőzskrachot csak a Magyar Általános Hitelbank élte túl, az összes többi csődbe jutott. Szűk tíz esztendő elteltével azonban a hitelélet ismét fellendült. A bankok igyekeztek a gazdaság egy-egy ágazatához kapcsolódni, ami által létrejöttek a konszernek és kartellek.

A rendkívül fontos hitelélet mellett nagyon dinamikus fejlődött a közlekedés, főleg a vasútépítés. A század végéig tizenötezer kilométernyi pálya épült meg, és ez lett a meghatározó szállítóeszköz az áruforgalomban. Az emberek szívesen fektettek a vasútépítésbe, mert gyorsan megtérült, és állami garancia volt rá. A nagybirtokosokat is bevonták az építkezésekbe, de nekik nem az volt az érdekük, hogy a faluban álljon meg a vonat, hanem a birtokukon, ezért nagymértékű vesztegetések indultak meg. Ennek vetett véget Baross Gábor miniszter azzal, hogy 1890-ben államosítást hajtott végre, és ezzel létrejött a Magyar Államvasutak.

Az iparfejlesztést az állam komolyan pártolta segélyekkel, kölcsönökkel és adókedvezményekkel. Emellett az állam maga is megrendelőként lépett fel, és megrendeléseit közmunkában teljesítették, ezzel is csökkentve a mezőgazdaság gépesítése által okozott munkanélküliséget. Iparunkra akkoriban az a sajátos szerkezet volt jellemző, hogy a nagyüzemek külföldi, míg a kisüzemek hazai tőkével jöttek létre, ezért az utóbbiak szerepe elenyésző volt. Legelőször az élelmiszeriparban indult meg egy igen dinamikus fejlődés, ezen belül is a malomiparban, melynek Budapest lett a központja, de később a szesz- és cukorgyártás vált meghatározóvá.

Ennek ellenére Magyarországon a mezőgazdaság maradt a meghatározó ágazat. A nagybirtokokon általánossá vált a trágyázás és a vetésforgó, ennek megfelelően a búza mellett nagyobb szerep jutott a kapásnövényeknek, a kukoricának és a cukorrépának, de a munkaigényes zöldség- és gyümölcsstermesztés súlya is megnövekedett. A vetésforgó emellett lehetővé tette az istállózó állattartás elterjedését, így lecsökkent a juh- és szürkemarha-állomány. Megindultak a fajtanemesítések is, hogy minél magasabb tej- és húshozamot érjenek el, ezért főleg a szarvasmarhát, a sertést és baromfit részesítették előnyben.³

1. 4. Oktatás és kultúra

Nem csupán a társadalmi, de a gazdasági fejlődésnek is komoly gátat szabott az írástudatlanság, hiszen 1869-ben a férfiak hatvan és a nők nyolcvanöt százaléka nem értett a betűvetéshez. Az új kormányfő Eötvös József (ő már a Batthyány-kormányban egyszer elfoglalta ezt a bársonyszéket) bízta a vallás- és közoktatásügyi tárcát, aki törvénybe iktatta, hogy minden olyan település köteles népiskolát létrehozni, ahol nincsen felekezeti iskola, és legalább harminc hat és tizenkét év közötti gyermek él. Az is előírás volt, hogy mindegyik az adott község anyanyelvén folyjon az oktatás, amely az akkori Európában példa nélkül volt. Eötvös halála után azonban Trefort Ágoston lett a miniszter, aki bevezette a magyar nyelv kötelező tanítását már a népiskolákban is.

A középfokú oktatás rendszerében ekkor jelentek meg az ún. reálgimnáziumok, amelyek főként a természettudományokat részesítették előnyben. Az általános műveltség követelményeit ugyan még mindig a hagyományos gimnáziumok határozták meg, de már folyamatossá vált a feszültség a társadalom- és a természettudományok között. Megkezdődött a kultúra ilyen értelemben vett kettészakadása. Ez utóbbi időleges térnyerése folytán a kiegyezést követően a pozitívizmus szelleme uralkodott. A művészek képzését a korszak gyakorlatias felfogása nem tartotta igazán fontosnak.

Ha az önkényuralom korát a néhány nagy szellem és az átlagizlés közötti feszültség, akkor a kiegyezést követő időket a tömegkultúra előretörése jellemezte. A nyomdákban napvilágra kerülő kiadványok ugrásszerű emelkedésével együtt járt a színvonal süllyedése. Természetesen a valóban eredeti alkotók viszonylagos hiánya is előidézhette ezt a változást, ami különösen feltűnő, ha tekintetbe vesszük a fordításirodalom és az előadóművészet virágzását.⁴

2. Esztergom torz fejlődése 1867 után

Ahogy az ország szinte egész területén tapasztalható volt, a városban is lendületes társadalmi, kulturális és gazdasági fejlődés indult meg, bár

nem mindig egészséges formában. Esztergomnak nem volt komoly tőkeerővel rendelkező polgársága, a termelést csupán néhány kisüzem végezte, mivel nagyobb vállalat nem volt. Az ipar valójában csak a mezőgazdasági termékek feldolgozásában emelkedik ki, az akkori húzóágazatként számon tartott tőkeigényes gépipar nem tudott itt megtelepedni, aminek több adminisztratív akadály is volt. Az egyház például azért nem támogatta betelepülését, mert tartott az iparosodással együtt járó szociális feszültségektől. A város vezetése száz százalékos pótdadóval sújtotta az új üzemeket, amelynek háttérében természetesen saját pozícióik féltése húzódott meg. Adódtak azonban természetből fakadó hátrányok is, mint például az előnytelen földrajzi helyzet és a közeli főváros elszívó hatása.

2. 1. Gazdasági alapok

A tizenkilencedik század második felében még igen komoly hagyományai voltak Esztergomban a szőlőművelésnek, és a lakosság jelentős részének ez biztosított megélhetési forrást. Ezért is okozott komoly csapást a századfordulón a filoxéra pusztítása. A mezőgazdasági termelésre épült a hamar kibontakozó malomipar, amelynek súlyát már az is jelzi, hogy a fénykorban harminchat malmot hajtott a Duna, három patakra települt, egy pedig amerikai rendszerű volt. A valódi ipari kibontakozásra a Dorog környékén meginduló széntermelés adott volna lehetőséget, de mivel nem volt vasúti összeköttetés a fővárossal, a várt fejlődés elmaradt. Később, 1895-ben megépül ugyan a vaspálya, amely Almásfüzitőre és Budapestre vitt, de Esztergom ezzel még nem kerül bele a fő vasúti vérkeringésbe, hiszen mindvégig csupán szárnyvonal marad.

Esztergomnak megyeszékhelyi rangja volt, de közigazgatási területének nagy része a Felvidékre esett. Gazdasági súlyát azonban nem tudta távolabbra kiterjeszteni, hiszen mind Budapest, mind Tata, de még Komárom is iparosodottabb volt nála, és ezért szinte megfojtották a várost. Valódi fellendülést jelenthettek volna a nagy egyházi beruházások, hiszen erre az időszakra esett a Főszékesegyház és a Prímási Palota építése, és ezek valóban folyamatosan két-háromezer embernek adtak munkát, akiknek jó része távolabbi vidékekről érkezett. Ezeket a kézműveseket azonban a gyenge lábakon álló helyi ipar nem tudta munkával ellátni, ezért az építkezések befejeztével ezek az emberek továbbálltak, zömében a fővárosba, ahol még bőven tartott a lendületből.

2. 1. 1. Demográfiai következmények

Esztergom a kiegyezés időszakában akár szerkezetét, akár népességét tekintve legkevésbé sem

volt egységesnek mondható. A város négy önálló részre esett (kevesen tudják, hogy egyszer már 1848-ban egyesítették). A lakosság összetétele még a török megszállást követő újratelepítést tükrözi, és a különböző városrészeket gyakran ellentétes érdekeket érvényesíteni akaró emberek lakták: papok, hivatalnokok, kereskedők, iparosok és gazdálkodók. Mivel a város nem volt képes lépést tartani a környék gazdasági fejlődésével, a lakosok száma egyre inkább csökkent, mígnem a kritikus tizenötezer fő alá zuhant, ami a törvényhatósági jog elvesztésével járt együtt. Szent István királyunk szülővárosa, az ország korabeli politikai központja megfosztatott egyik öröknek tetsző jogától. El lehet képzelni, milyen csapás volt ez az esztergomiak önérzetére.

A városok törvényhatósági jogának fenntartása valójában rendi maradványnak tekinthető, amelynek értelmében a vezetés országos fontosságú ügyeket is tárgyalhatott, és ezzel kapcsolatban határozatokat tehetett közzé. Ezen túlmenően felirati jogukkal tiltakozhattak a törvénytelen, vagy annak vélt kormányzati intézkedésekkel szemben. Más kérdés, hogy a mindenkori főispán, akit a kormány nevezett ki, döntően befolyásolhatta ezt a határozatot. Ezen városok jogállása és beligazgatása lényegében megegyezett a vármegyékével, kivéve, hogy ezek második emberét, illetve első tisztviselőjét nem alispánnak, hanem polgármesternek hívták. A törvényhatósági jogok megszüntetése után Esztergom az ún. rendezett tanácsú városok sorába ereszkedett, ami lényegében a korábbival hasonló szervezeti felépítést jelentett, leszámítva az említett két jogot.

2. 1. 2. Városvezetés és virilisták

A város vezetésének a felét akkoriban választott képviselők adták,⁵ míg másik felét az ún. virilisták, vagyis a legtehetősebbek, akik befizetett adójuknak köszönhették ezen rangjukat. A szellemi képzettség közöttük is kiemelt státuszt kapott, hiszen az értelmiség által befizetett adóösszeg ebben a tekintetben kétszeresnek számított. Ennek ellenére az adók java részét befizető középpolgárság nem képviselhette a gazdasági súlyának megfelelő hatalmat, mert a tényleges vezetés a tradicionális nemesi származású elit kezében volt, és ez állandó feszültségforrást jelentett a korban. A gazdasági élet instabilitását mutatja az is, hogy a vagyon alapján beválasztottak igen gyakran váltogatták egymást a képviselői székekben.

Esztergom leggazdagabb polgárai különböző társadalmi rétegekből és foglalkozási ágakból kerültek ki. Ide tartoztak természetesen az egyházi személyek, és köztük is a leggazdagabb városi polgár Vaszary Kolos érsek. Az értelmiségi családok java részét a jogászok adták: A Hübschl, az Eggenhoffer,

a Mattyasovszky, a Magurányi és a Hamar familia. Az orvosok közül Gönczy Béla és Seyler Emil tudta meghaladni a kívánt adózási küszöböt, de egy gyógyszerész, Zsiga Zsigmond is bekerült a testületbe. A tanárok közül Obermayer György és Kaán János nevét jegyezték föl, valamint a Hunnia Nyomda tulajdonosát, Gerenday Józsefét, akivel a későbbiekben még találkozni fogunk. Érdekes módon a birtokosok közül csupán egyetlenegy találok a virilisták között, Krausz Megyei Izidort. A hiátus minden bizonnyal abból adódik, hogy a birtokosok többsége nem a vagyon, hanem választás alapján került a vezető testületbe. A kisüzem-tulajdonosok annál többen képviseltették magukat, például Heischmann Ferenc szappangyáros, Eckstein Mór szeszgyártó és Weisz Mihály kályhagyáros. A vendéglátásban tevékenykedett Lindtner János, a Központi Kávéház tulajdonosa és Schleifer Lajos, a Fürdő Szálló vezetője. A fűszerkereskedők mindenhol vagyonosnak számítanak, nem különben volt ez Esztergomban, ahol Schönbeck Imre és Bruckner Albert emelkedett ki, de a vaskereskedéssel foglalkozó családok is meggazdagodtak ekkoriban, közéjük tartozott a Bisiczky, a Frey és a Marosi familia. Az iparosok közül Dóczy Ferenc pék ültetett a városi vezetők közé.⁶

2. 2. Kulturális élet: különféle egyletek és körök

Az érsekség és a főkapitány a tizenkilencedik század elején költözött vissza Esztergomba, velük együtt a kulturális intézmények, ami igen ösztönzőleg hatott a város szellemi életére. Ebben az időszakban kezdtek kirajzolódni az iskolaváros körvonalai. Újabb lendületet adott ennek a folyamatnak a város újraegyesítése 1895-ben. Ezt jelzi az is, hogy számos polgári kezdeményezés öltött konkrét formát, hiszen ekkor alakult meg a Katolikus Kör, az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat, valamint a Társaság, vagy más néven Tarkaság, amely a vegyes társadalmi rétegződés miatt kapta a megjelölést. Tevékenységükkel tovább színezték a város kulturális életét a már korábban létrehozott társaságok, mint az Irodalmi Egylet (1868), amelynek fővédnöke a mindenkori hercegprímás volt, és ismeretterjesztő füzetek terjesztésével is foglalkozott. Az Esztergomi Kaszinó (1844) felolvasóestekkel és előadásokkal vett részt a szellemi életben.⁷

2. 2. 1. Történettudomány, természettudomány, ismeretterjesztés

A társadalmi élet aktiválódásával párhuzamosan kiugró egyéni teljesítmények születtek a század második felében, illetve a századfordulón. A történettudományok országosan elismert művelője volt Fraknói Vilmos, aki Pázmány Péter és kora című munkájával váltott ki figyelmet, de Récsy

Viktor és Pór Antal munkássága is feltűnést keltett. Esztergom város történetének alapos kutatói Villányi Szaniszló és Némethy Lajos voltak. A várost érintő egyházzenei emlékek mélyreható kutatása Bogosich Mihály nevéhez fűződik.

Szintén országos hírű volt Fechter Sándor botanikai munkássága, Klinda Károly, Forster Gyula, Molnár István és Rigler Gusztáv pedig az orvostudomány kiváló művelői voltak. Liphay Sándor mérnök a vasútépítésben hozott létre maradandót, Mattyasovszky Kasszián pedig a matematikát értette mesteri fokon, aki ezen felül még az Esztergom című lap rendszeres cikkírója is volt.

Az általános műveltség színvonalának emelését szolgálták azok a füzetes kiadványok, amelyek az Esztergomi Irodalmi Egylet⁸ kiadásában jelentek meg. Az egylet életre keltője Mayer István volt (a kortársak a népművelés apostolának nevezték), és ő írta a kis füzeteket, melyekből 1868-ban két sorozat is megjelent Korkérdések és Népakarat címmel. Az egyenként tizenkét számban nyomtatott könyvecskék közül az első a kispolgároknak, míg a második a földművelőknek szült. Erdemes itt egy rövid pillantást vetnünk az írások címére, mert azokból kiderül, milyen témák is foglalkoztatták akkoriban az embereket: Szellemi csaták, Polgári házasság, Az egyház a szabadság légkörében, Vallás és művészet – Korkérdésekben; A jó házigazda, Szántás és vetésről, A takarékosságról, A megtért (történelmi elbeszélés), Ki a szabad ember? – a Népakaratban. Mayer István (másik elterjedt nevén István bácsi) nevéhez egy naptár is fűződik, amelyet nem csak Esztergom lakosságának szánt, hanem országos közönség hasznára alkotta. A város német anyanyelvű polgárainak sem kellett a kalendárium hiányát elszemvedni, hiszen Beimel József két nyelven jelentette meg munkáját Esztergomi új és ó kalendárium címmel (Gemeinnütziges Graner neuer und alter Hauskalender). A teljesség kedvéért meg kell itt említenünk, hogy 1881-ben maga Kőrösy László, az Esztergom és Vidéke című lap szerkesztője is összeállított egy évkönyvet Esztergomi naptár címmel.⁹

2. 2. 2. Esztergom írói

A kiegyezés után a városban soha nem látott számban jelentek meg a különféle folyóiratok és egyéb kiadványok, amelyek eredeti írói talentumokat igényeltek. A mintegy kétszázötven tollforgató közül sokan szívesen osztották meg gondolataikat és kutatásaik eredményét az újságolvasó közönséggel. Már az imént szó volt Mayer Istvánról, aki a népi ismeretterjesztés feladatát tartotta főként szem előtt. A történelmi művek megszállott alkotója volt Knauz Nándor, aki „az esztergomi írók fejedelme” megtisztelő címet nyerte el. Rényi Rezső ügyvéd volt, és első tragé-

diáját Arany Jánosnak ajánlotta, noha a költő soha nem válaszolt a megszólításra. Rényi megbecsültségét nagyban fokozta, hogy részt vett a szabadságharcban, írásai azonban leginkább a hajdani itáliai költőkkel foglalkoztak, kivált Petrarccal. Acsay Ferencz vaskos könyvet írt a stilsztikáról, aminek a fővárosban is csodájára jártak, ami nem véletlen, hiszen a munka még tankönyvként is kiválóan használható lett volna.

Körész Kelemen számos idegen nyelven beszélt, nevét mégis mérges polémiái tették ismertté. Haan Rezső fiatalon ígéretes novellistaként indult, de később inkább heves antiszemita tartották számon. Földváry István tehetséges lírikus volt, de házassága után ellaposodott, és később „már nem ír annyi első dalt”. Lévai Sándor szintén poéta volt, aki a fővárosban kezdte, majd megnősült és a közeli Libádon lett jegyző. Szépírói sekélyességét a következő megállapítás teszi szemléletessé: „...a madár is akkor énekel a legszebben, mielőtt fészket rakna.” Perényi Kálmán sem kerüli el a kíméletlen kritikát, akinek „jó tola, de jobb szíve van.” Dicséret illeti ellenben Maszlaghy Ferencet, a frissen kinevezett esztergomi kanonokot, aki francia szellemű nevelést kapott, és előkelő ízlése fejlődött ki. Elbeszéléseit élénk stílus jellemzi, változatos tárgyú korrajzok, útiképek és novellák kerültek ki tollából.

A városban szép számmal élő papok is kivették részüket e munkából, mint Sujánszky Antal költő és Villányi Szaniszló történetíró, de Csernoch János és Machovits Gyula az „udvari írók” kétes előjelű titulust érdemelték ki.¹⁰

2. 2. 3. A nyomdaipar fejlődése

A kulturális élet a török hódoltságot követően nagyon nehezen indult újra országszerte, nem csupán pestisjárványok pusztítottak, de a Rákóczi vezette szabadságharc hadjáratait is megszenvedte a lakosság, és mindez Esztergomról is elmondható. Az országgyűlés ugyan már 1723-ban kimondta, hogy a katolikus egyház központja térjen vissza Nagyszombatból, de a gyakorlati megvalósítás még váratott magára. Újabb lökést adhatott volna Mária Terézia határozata, melyben Barkóczy Ferencet nevezte ki esztergomi érsekké 1761-ben, de ez sem sokat lendített az ügyön.

Pedig éppen az a határozat csábította az ősi királyi székhelyre a város első nyomdászát, Royer Ferenc Antalt, aki előtte Egerben, majd azt követően Pozsonyban tevékenykedett. Betűkészletét onnan hozta magával, amely igen hasonlós volt a korban használt típusokhoz. Royernek öt munkájáról tudunk, három latin, egy magyar és egy német nyelvűről. Mivel az érseki hivatalok gyakorlatilag nem itt tevékenykedtek, a várt megrendelések elmaradtak, ezért a nyomdász négy év után kénytelen volt feladni vállalkozását.

Rudnay Sándorral az élen aztán 1820. május elsején valóban visszaköltözött az érsekség a Duna partjára, többek között azzal a nem titkolt szándékkal, hogy Esztergom újra szellemi központtá váljék. Ezt a lehetőséget igyekeznek kihasználni Beimel József, aki 1822-ben megnyitja nyomdáját, majd öt évvel később a város első könyvkereskedését. Az igények azonban eleinte igen szerények voltak, leginkább csak a papok vásároltak, ezért Beimel Budán is nyitott egy nyomdát. Ez utóbbi minden bizonnyal kifutóddobbnak mutatkozott, mert az esztergomi üzem fokozatosan elsorvadt, mígnem 1846-ban megszünt a termelés.

Horák Egyed, a város szülötte azonban mégis lát fantáziát benne, ezért négy év múlva megvásárolja a nyomdát, és a Lőrinc utcában lévő műhelyből hamarosan országos színvonalat megütő munkák kerülnek elő. Horák huszonhárom éven át vezette a műhelyt, majd Buzárovits Gusztáv tulajdonába kerül, halála után pedig özvegye vette át 1883-ban. A házaspárt művészelkűnek és erősen szociális beállítottságúnak tartották, de nem csak ezért fogadták be az erre járó vándornyomdászokat, hanem a tapasztalatszerzés végett is. Idővel a vidéki nyomdák közt kiemelkedővé vált munkájuk.

Az élénk kulturális és egyházi élet, valamint tudós emberek jelenléte arra ösztökélte 1881-ben Laiszky Jánost, hogy Buzárovits mellett megnyissa saját nyomdáját, amelyet később könyvkötészettel bővített ki. Munkáját művészi megoldások jellemezték, emlékét pedig számos magas színvonalú díszkiadás őrzi. Gerenday József, az Esztergomi Lapok szerkesztője 1893-ban megindít egy harmadik nyomdát és könyvkereskedést Hunnia néven, de ő inkább a gyors és kevésbé igényes munkákat vállalta el.¹¹

3. A korszak pezsgő sajtóélete

Az Eötvös József által bevezetett oktatási reformok hatására érezhetően megemelkedett az írni-olvasni tudók száma. Egyre inkább divattá vált az újságolvasás, ami főleg a napilapok számának ugrásszerű növekedését vonta maga után. Sokan nem is olvastak mást, csakis ezeket a sajtótermékeket, a hírlapkiadás egyre inkább üzletté vált. Az irodalmi lapok iránti igény azonban folyamatosan csökkent, ezért a bennük megjelenő írások esztétikai nívója is egyre kétségesebbé vált – vetette a modern sajtó szemére gyakran Gyulai Pál. Véleményét azonban nem mindenki osztotta, Bíró Lajos, a korszak ismert publicistája kedvező folyamatnak ítélte meg ugyanazt: „Az intellektüellek egy csapatát elveszíti az újság... de a népet megnyeri... ami innen fentről a nívó leszállítása, az onnan lentől a nívó emelkedése.”¹²

3. 1. Az 1848-as sajtótörvény és a kiegyezés utáni feltételek

A kiegyezés után életbe lépő magyar sajtótörvény lényegében az 1848-ban elfogadottnak egy módosított változata. A márciusi tizenkét pont (Irinyi József fogalmazza meg) közül már a legelső a sajtó szabadságát követeli, felismerve a nyilvánosság nélkülözhetetlen szerepét az intézmények demokratikus működése során. A helytartótanács már másnap, március 16-án rendeletben teszi közzé, hogy a sajtó „censura nélkül, szabadon működik”. Az igazság persze az, hogy valójában csak az előzetes cenzúrát szüntették meg, a sajtóvétségekkel szemben azonban valamilyen módon fel kellett lépni, ezért létrehoztak egy huszonöt tagú bizottságot, és ennek elnökének kellett minden sajtótermékből egy példányt elküldeni. A tagok kijelölésénél igyekeztek a lehető legdemokratikusabb módon eljárni, és különféle társadalmi rétegekből választották ki őket: Deák és Vörösmarty mellett például jelen volt Szilágyi István, gombkötő és Tóth Gáspár, szabó.

A Szemere által kidolgozott törvényjavaslat leginkább vitatott kitétele az óriási kaució volt, amely napilapoknál húszezer, egyéb termékek estében tízezer forintra rúgott. (Egy magasabb rangú városi tisztviselő éves bére ezer forint körül volt akkoriban). A felháborodás olyan méretű és intenzitású volt, hogy a letét összegét a felére mérsékeltek. További hiányossága volt a javaslatnak, hogy nem határozta meg kellő szabatsággal, mi is értendő sajtóvétség alatt, mindenestre szigorú büntetés várt arra, aki a vallási és az alkotmányos rendet kétségbe vonta, vagy a király személyét megsértette (bár ez egy forradalmat követően kissé ironikusan hangzik).

A javaslat április 11-én a XVIII. törvénycikkkel életbe lép, és a legfontosabbat a következőképpen rögzíti: „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti”. Szemere a törvényjavaslatot valójában francia és belga minta alapján dolgozta ki, de az már magyar gyakorlattá vált, hogy kormánypárti lapok indításakor a még így is magas kaució összegét az állam magára vállalta.¹³

A kiegyezést követően tehát ismét szabaddá vált a sajtó, és lehetőség nyílt az országgyűlés elé került javaslatok nyílt megvitatására, mint például az akkoriban élénk közfigyelemnek örvendő Pest-Buda egyesítése. A szabad véleménynyilvánítás lehetőségére nem szeppentek meg az emberek, és a lapok szívesen közölték az olvasóik által beküldött leveleket. Némi visszalépést jelentett az 1848-as rendelkezésekhez képest, hogy ezúttal csupán öt helyen állítanak fel sajtóesküdtszéket, a bírókat és vádlókat pedig kinevezik, nem pedig választják. A tizenkét tagból pedig hét elmarasztaló szavazat is elég volt a bü-

nösség megállapításához, a korábbi nyolc helyett. Az első sajtóperek a kormány kezdeményezésére indulnak meg a „sajtószabadság meggyalázása” címen.

A szabadságjogok kiterjesztésében előrelépést jelentett viszont, hogy a sajtóvétségben megvádoltak minden esetben szabadon védekezhettek, a tárgyalás nyilvános volt, szóbeli és kontradiktórikus (az ítélethirdetés előtt mindkét felet meghallgatták). Megmaradt ugyan a kaució magas összege, de könnyítést jelentett, hogy ezentúl ingatlanra is megterhelhették.

Ennek ellenére egy napilap beindításához igen nagy tőkére volt szükség, nem beszélve az óriási kockázatról. Az ipartörvény 1872-től a kiadást és a nyomdászatot is szabaddá tette ugyan, de még így is komoly támogatókra volt szükség egy lap kiadásához. Továbbra is súlyos terhet jelentett (igaz csak 1870-ig) a hírlapbélyeg, ami példányonként egy krajcárt vett el a kiadóktól. A lapok bevételi oldalán ekkor még lényegében hiányoztak a hirdetési jövedelmek, legalábbis a magyar nyelvűek esetében. A nagy ipari vállaltok és bankok java része német nyelvű tulajdonosok kezében volt, és az üzleti életben is így érintkeztek egymással. Egyenesen következett hát ebből, hogy az igazán nagy bevételt jelentő hirdetéseket a német nyelvű lapokban közölték, mint például a Pester Lloydban.

A terjesztés kizárólagos formáját az előfizetés jelentette, és a vásárlók döntő részét az olvasóegyletek, kaszinók és kávéházak tették ki, ami azt jelentette, hogy egyetlen lapszámot akár több tucat olvasó is kézbe vehetett. A lapokat a posta szállította, és annak helyi fiókjában lehetett átvenni azokat, vagy különdíj ellenében szállították házhoz. A kolportázs még jó ideig tilos volt az egész Monarchia területén, ami nagy mértékben hátráltatta a terjesztést és a nyilvánosságot.

3. 2. A szerkesztési elvek

A kor sikeres szerkesztői, népszerű és olvasott újságírói valójában a parlamenti képviselők voltak, mint például Jókai Mór vagy Csernátony János. Az akkori hírlapírók többsége nem tekintette munkáját életre szóló hivatásnak, de a szakmai elvárások sem ütöttek meg igazán magas nívót.

Az akkori hírlapok korántsem mutatták azt a változatos képet, amelyet manapság megszokott az olvasó, hiányoztak például a ma már oly klasszikusnak gondolt műfajok, mint a helyszíni tudósítás, az interjú vagy a riport. Az újságok hasábjait három jellegzetes műfaj uralta: a vezércikk, a levél és a hír.

A vezércikk az előző napok valamely eseményéhez fűzött hozzá szubjektív értékelést. A lap eszmei irányultsága valójában ebből bújtt elő, nem pedig a szerkesztés nélküli híryanagból. Mi-

vel a korban uralkodó közmegegyezés feleslegesnek tartotta a cím és a szerző feltüntetését, az olvasó hiányolni is volt kénytelen azokat. A vezércikkek leginkább szónoklatokra hasonlítottak, ezért gondolati felépítésük általában deduktív volt. A kor követelményeihez igazodva mindenki buzgón magyarosítani szeretete volna a kifejezéseit, ezért fordulhatott elő az az abszurd jelenség, hogy a cikkekben hemzsegték a germanizmusok. A szívek hevületének fokozódásával, de talán az olvasók figyelmének elnyerése érdekében is, az írások hangneme egyre durvább lett, mindennaposá váltak a személyes sértegetések és a gyalázkodások.

A korabeli lapokban megjelent leveleket két nagy csoportba lehet osztani. Az egyik a politikai levelek kategóriájába tartozik, mestere vitathatatlanul Kossuth Lajos volt. Ezeket általában egy bizonyos közismert személynek címezték illő megszólítással, de a benne foglalt gondolatok természetesen valamennyi olvasónak szóltak. A másik csoportba azok a levelek tartoztak, amelyek a társasági élet egyéb eseményeivel foglalkoztak, és erre már az elnevezések sokfélesége is utalt: fürdői levél, báli levél, a fővárosban vidéki levélnek, vidéken pedig budapesti levélnek mondták.

A híryanagy rostálás nélkül, ömlesztve került a lapokba. A munkatársak nem gyűjtöttek önállóan információkat, a megszerzett híreket pedig értékelés nélkül adták közre. A mai újságolvasó már megszokta, hogy a szerkesztésből kiolvassa a sajtóorgánium szellemi elkötelezettségét, ám akkoriban ilyen irányú törekvés nyomokban sem volt felfedezhető.¹⁴

3. 3. A vidéki újságírás lemaradása a fővárossal szemben

A hírlapok akkoriban, és lényegében mindmáig két nagy csoportba oszthatók finanszírozásuk szerint: az egyikbe kizárólagosan üzleti vállalkozás alapján lehet besorolni őket, míg a másikba azok tartoznak, amelyek meghatározott politikai, társadalmi vagy szellemi-ideológiai irányban elkötelezettek. A két csoportot azonban legtöbbször nem lehet élesen elválasztani egymástól, hiszen valamely ideológiai tömörülés gyakran közvetetten használja fel a médiumokat hosszú távú hatalmi és anyagi érdekeinek érvényesítésére. A lapok legtöbbször már legelső számukban deklarálják politikai hovatartozásukat vagy éppen függetlenségüket, amit, főleg vidéken, kivételes esetben képesek megtartani.

A napilapok előbb vagy utóbb elveszítik anyagi függetlenségüket, és valamelyik befolyásos érdekcsoport vonzásába kerülnek. A másik menekülési út az olvasóközönség igényeinek kiszolgálásához vezet, ami a lap egyéni arculatának és

hitelességének megfakulását eredményezi. Ignotus nem is fűz különösebb reményeket hozzájuk, és keserűen fakad ki: „Az újság a közvélemény tükré, s mi köze a közvéleménynek az igazsághoz? Ahol közvélemény van, ott már nem lehet igazság... Minden valamirevaló újság pártot szolgál... Az igazság csak a tudományban cél, az életben eszköz.”

A vidéki újságírás alapvető jellemzője a provincialitás, amely óhatatlanul beszűkíti a látóteret. Ezek mikrovilágok, ahol mindenki mindenkit ismer, és előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül sértegettség alakul ki. Az írások ellaposodnak, csak az indulat fűti őket. A hírszerkesztést nem a következetesség vezérli, hanem a szenzációéhség. Nagyon népszerűek a szerkesztői üzenetek, amelyek konkrét olvasói levelekre válaszolnak, és ezek is legtöbbször a levélírók egyéni gondjaira reagálnak. Szinte minden vidéki városban élnek ugyan neves, színvonalasan író szerzők, ők azonban szinte kizárólag fővárosi lapoknak dolgoznak.¹⁵

Ezen szerzők munkái azonban mégis olvashatók voltak a vidéki napilapokban, mégpedig azért, mert ezek az orgánumok gyakran a budapesti sajtókiadványoknak nem csupán híryanagát vették át előszeretettel szóról szóra, hanem publicisztikáit is. Előfordult ugyan, hogy megjegyzéseket fűztek hozzájuk, az önálló vélemény azonban fehér hollónak számított. A redaktori munkát legtöbbször egyetlen szerkesztő végezte, gyakran szabadidejében, csekély tiszteletdíj ellenében. Amennyiben ezek példányszáma elérte az egykétezer darabot, az már kimagaslónak számított. A nyomtatás kezdetleges technikai színvonalon folyt, általában kisipari módszereket alkalmaztak, hiszen nem volt értelme a drága, nagy példányszámot előállító berendezések beszerzésének, mert úgyszem tudták kitermelni az árukat.¹⁶

4. Esztergom korabeli sajtóélete

Mint az ország minden részében, úgy Esztergomban is jól érzékelhető társadalmi és kulturális pezsgés indult meg az 1860-as években. (Magyarországon 1863-ban nyolcvan lap és folyóirat jelent meg, 1865 egyfajta mélypontot jelentett a maga hetven sajtótermékével, de öt esztendővel később már százhetvenöt emelkedett a lapok száma. 1875-ben kettőszázhetvenötöt jegyeztek fel, 1880-ban háromszázhatvannyolcat, 1885-ben négyszázkilencvennyegyet, 1890-ben pedig már hatszázharminckilencet.) Az új sajtótörvény adta lehetőségek, valamint az egyre növekvő olvasói igények gazdag termőtalajt jelentettek a helyi sajtó kibontakozásának is. Az első városi lapot azonban mégsem a társadalmi mozgalmak vagy a politika hívta életre, hanem a tudomány. Knauz Nándor és Nagy Iván szerkesztésében 1862 januárjában útjára indul a Ma-

gyar Tudományos Értekező (bár egyes források szerint a címben nem Értekező, hanem Értesítő szerepel¹⁷). Horák Egyed nyomdájában készült, és, mint a neve is mutatja, országos terjesztésre szánták, ám a lap egy év után megszűnt, és mindössze öt száma (más források szerint hat) készült el. A folyóirat tudományos értekezések, történelmi adattárak, okmányok és régészeti cikkek mellett könyvismertetéseknek és bírálatoknak is teret adott, de az irodalomtól és képzőművészetektől sem zárkózott el.

Szépirodalmi munka azonban meglehetősen kevés volt a tudományozóhoz képest, és színvonalában sem tudta azt megközelíteni, nem is igazán éltek meg önálló irodalmi folyóiratok, a művek leginkább hírlapokban jelentek meg. Egyértelmű minőségi visszaesést állapítottak meg sokan a század harmincas éveire viszonyítva, Nagy Iván, szerkesztő ezért a következőképpen fakadt ki: „Vajha az irodalmat ne csak azért pártolnók, mert azzal hazafiúi kötelességet vélünk leróhatni, de azért is, mert oda értünk, hogy a szellemi táplálkozásnak is szükségét érezzük. Adja Isten!”¹⁸

4. 1. Sajtószemle

Knauz Nándor a Magyar Tudományos Értekező kifulladását után nem adta fel lapindítási tervét, és 1863 januárjában útjára indult a Magyar Sion, amely szakított a tudományos élettel, hogy egyháztörténeti írások jelenhessenek meg benne. A havilap, amelyet szintén Horák Egyed nyomdájában készítettek, hamarosan átadta helyét az Új Magyar Sionnak. Az újságot immáron Fraknói Vilmos és Zádori János szerkesztették, az egyházi tárgyú írások mellett pedig az irodalomnak is teret adtak.

A város legelső hírlapja az Esztergomi Újság, amely „vegyes tartalmú hetilap”-ként tüntette fel magát, 1863. január 5-én indult, és több helyi intézmény hivatalos lapjának számított. Pongrácz Lajos, Haan Rezső, majd Kiss Rezső szerkesztették, de 1866-ban megszűnt. Haan Rezső azonban nem nyugodott bele a kudarcba, és 1867. január elsején kikerült Horák Egyed nyomdájából az Esztergomi Közlöny, de a forrásként szolgáló helytörténeti munka¹⁹ bizonytalanul megjegyzi, hogy ugyanezen a címen még egy kiadvány jelent meg 1879 decemberében, szintén Haan Rezső szerkesztésében. A bizonytalanságot tovább fokozza, hogy mások²⁰ 1867. október hatodikára teszik a megszűlését. Azt is tudunkra adják továbbá, hogy a kéthetenként megjelenő orgánus az Esztergomvidéki Gazdasági Egyesület és az Esztergomi Közjegyzők Egyletének hivatalos lapja, 1881-től pedig a megyében tölti be ugyanezt a szerepet. Haan mellett a lap főmunkatársai Besze János és Rényi Rezső.

Egy Kövy Zsigmond nevű lelkes polgár igen

fontosnak tartotta a parlamenti ülésekről való tájékoztatást, ezért 1869. május elsején útjára indítja az „Országgyűlési Levelek”-et, amely havonta tudósított volna az ott folyó munkáról, de a második füzet után elszállt belőle az életere.

Buzárovits Gusztáv, az Esztergomban élő könyv-, zene- és műkereskedő 1875-ben vásárolta meg Sartory Károlytól az Irodalmi Értesítő című havilapot, amelynek felelős szerkesztője Hornig Károly lett. A vállalkozás hatalmas potenciáljára jellemző, hogy négyezer példányban jelent meg, és ingyen juthattak hozzá az olvasók. A nemes kezdeményezés azonban két év elteltével kifulladásra jutott. Buzárovits ugyan 1892-ben újraélesztette az Értesítőt, de már csak könyvészeti közlönyként szerepeltette.

Meglehetősen hosszú időt ért meg az Esztergomi Lapok, hiszen 1892-től egészen 1910-ig (de meglehet 1912-ig) vehették kézbe az olvasók. A kéthetenként megjelenő újságot eleinte Perényi Kálmán, Reviczky Gyula barátja szerkeszti, majd két esztendővel később Gerenday József veszi át tőle az irányítást. Szintén 1892-ben adta ki Sinka Ferenc Pál az Esztergomi Hírlapot, mely küldetését a következőkben jelölte meg: „Szellemi, társadalmi, anyagi érdekeink és művelődésünk közlönye”. Az önálló megélhetésre azonban nem tellett belőle, ezért nem egészen két év múlva az Esztergomi Lapokba olvadt.

Gyürky Ödön szerkesztésében és kiadásában látott napvilágot, de csak egy esztendő adatott meg a Vasárnapi Lapoknak, amely a szélesebb olvasóközönséget vette célba azzal, hogy „Mulattató, erkölcsileg nemesítő, értelmet fejlesztő és ismereteket terjesztő képeslap”-ként határozta meg önmagát. Talán szaklapnak szánták a Magyar Csenedőrt („Királyért és Hazáért”), mert szakismereteket óhajtott terjeszteni, és persze szórakoztatni is akart a hetilap, de a szerkesztő-kiadó, Endrődy Géza csak egy jó fél évig bírta a küzdelmet (1896. januártól augusztus végéig).

Érdemes némi figyelmet szentelnünk az egyházi kiadványoknak is, hiszen a század eleje óta hivatalosan ismét Esztergom az ország katolikus központja, és ez meg is látszik a lapok számán. Fentebb már említettük a Knauz Nándor által kiadott Magyar Siont, amely 1863-ban indult évenkénti megjelenéssel, de hét évvel később már nem vehették kezükbe az olvasók. Helyét az Újmagyar Sion próbálta betölteni havi rendszerességgel Zádori János szerkesztésében és kiadásában, a nyomdász Buzárovits Gusztáv volt. Az újság azonban csak 1887-ig bírta, de ekkor ismét erőre kap a Magyar Sion és egészen 1904-ig havonként közölte írásait, a kiadását pedig papnőveldei tanárok végezték. Az imént említett Zádori János eközben még egy lapot elindított, a

Katholikus Lelkipásztort (1871–75). Sartory Károly kiadásában indult útjára a Katolikus Kérdések című rendszertelenül megjelenő hírlap, melyet először Bécsben, majd Esztergomban, végül Budapesten nyomtak ki. A hányattatott sorsú lapnak még a születési ideje is bizonytalan, hiszen a címlapon az 1871-es, a borítólapon pedig az 1872-es évszám szerepel.

Szintén rövid életűnek (1881–84) bizonyult Molnár (Nepomuki) János havilapja, a Jézus Szent Szívének Hírnöke, amely Buzárovits Gusztáv nyomdájában készült. Az Isten Igéje 1876 és 1905 között havi rendszerességgel közölt katolikus egyházi beszédeket, és Buzárovits itt már kiadóként szerepel, a szerkesztők pedig Fábrián János, Jagicza Lajos és az előbb említett Molnár (Nepomuki) János.

4. 2. Az Esztergom és Vidéke – prolóógus

A kiegyezést követő hírlapkiadás első valóban modernnek tekinthető, az adott kor színvonalát elérő terméke az Esztergom című hetilap volt. Az orgánus közvetlen elődjének az Egyházi Közlönyt tartják (1872. október 1.). Tudjuk, hogy kiadója Zoványi Mihály volt, és Hunyadi Mátyás budapesti nyomdájában készült, de a két újságot összekötő láncszemet egyik forrás sem említi. Az Esztergom 1874. július elsején jött világra (máshol augusztus negyedike van feltüntetve²¹), és vasárnaponként került az olvasók kezébe. Az 1878-as év első számának címlapján a következő állt: „Esztergom szabad királyi város és az esztergom-megyei gazdasági egyesület hivatalos közlönye”. Szerkesztője Rényi (Ompolyi) Rezső, kiadója és nyomdása pedig Horák Egyed, majd 1876-tól Buzárovits Gusztáv volt. A példányszámok határozott emelkedést mutatnak, hiszen 1875-ben háromszáz darabot készítettek hetente, egy évvel később már ennek dupláját, 1877-ben pedig nyolcszáz példányra rúgott. A lap 1879. augusztus huszadikán összeolvadt az Esztergomi Népújsággal, amelynek szerkesztője és kiadója az a Sarkady István volt, aki az Esztergom és Vidéke megindulásában úttörő szerepet vállalt. Az Esztergomi Népújság nem lett hosszú életű, és még ugyanazon év szeptember közepétől Új Esztergom néven folytatja pályáját, szintén Sarkady szerkesztésében. A következő évben azonban ez a hírlap is megszűnik.

4. 2. 1. Kőrösy László, a szellemi előkészítő

Az imént említett lapok már lényegében azt a kiforrott minőséget képviselték, amelynek jegyében az Esztergom és Vidéke megindult. Ebben az erjesztő és előkészítő folyamatban tevőlegesen vett részt Kőrösy László. Mára sem tisztázódott egyértelműen, vajon Pilismaróton vagy Esztergomban látta meg a napvilágot, mindenesetre fiatalokora kétségtelenül a városhoz kötötte.

Kucsera néven anyakönyvezték, de később megváltoztatta nevét. A helybéli bencés gimnáziumban tanult, majd Pesten magyar–német szakon szerzett tanári diplomát, később pedig a doktori címet is magáénak tudhatta. Tanított az V. kerületi főreálban, de ő mindenekelőtt újságírónak és szerkesztőnek vallotta magát. Sokan mégis szépíróként és irodalomtörténészként tartják számon, hiszen négy regényt és több elbeszélést írt. Az irodalomtudósok a nagy esztergomi előd, Rummy Károly Györgyről írt művét tartják a legjelentősebbnek, ő maga azonban az Egyiptom művészete című könyvét tekintette élete fő munkájának. Erről azt tartják a helyi kutatók, hogy az első magyar nyelven megjelent mű ebben a témában. Alig huszonhárom évesen már kiforrott véleménye van a sajtóról, különösen a helyi újságírásról. Ezt vetette papírra még 1879-ben a Szabadelvű sajtót! című röpiratában, amelyben az Esztergomi Közlöny hanyatlásának okairól a következőket írja: „A lap már nem volt a nagyközönség, hanem csak egyes kasztok és emberek lapja. ezért ábrándult ki a közönség.” Amikor ezeket írta már túl volt a pesti diákéveken, ahol a fővárosi sajtót behatóan tanulmányozta, és az a vélemény fogalmazódott meg benne, hogy egy kisvárostól idegen az a fajta tömegigényeket kielégíteni igyekvő szenzációkeresés és felpörgetett újságírás, amely a fővárost jellemzi. A továbbiakban a következőképpen fogalmaz: „Helyi laptól nem követelünk lehetetlent. Mert nem tartjuk lehetetlennek a közügy őszinte szolgálását. Szolgálja tehát városunk minden érdekét lelkesen, föláldozó igazságszeretettel, függetlenül és egyenes szóval.” Rövidesen alkalma lesz eszméit, a sajtóról vallott felfogását a valósággal szembevetnie, hiszen még ugyanazon év júniusában megindul az Esztergom és Vidéke, bár csak szeptember közepétől lesz ő a szerkesztője.²²

4. 2. 2. Az Esztergom és Vidéke indulása²³

Az időrendben negyedikként megjelenő helyi újság megindulásának előzményeiről a következőket írja Kőrösy a Lapunk négy évtizede című visszaemlékezésében:²⁴ „...az akkori közvélemény már egészen új szellemű, új lapot kívánt. Ezt a hírlapirodalmi eseményt az első esztergomi üstökös, az én Szabadelvű sajtót! című röpiratom jelezte... Az új nemzedék új lapját Mellinger (Medvey) Rezső, – a lelkes kereskedő adta ki.” Az említett röpirat éle minden bizonnyal Rényi Rezső, az Esztergom című lap akkori szerkesztőjének irányul. Nem kultúráját és rátermetségét vonta kétségbe, hanem pártatlanságát és önzetlenségét. Ezt nyilvánvalóan maga Rényi is érzékelte, ezért érdemel mégis tiszteletet, hogy a születőben lévő lap konkurenciáját képes volt viszonylag elfogulatlanul üdvözölni: „Új lap van

keletkezében városunkban. Hallomás szerint 'független' lesz iránya. Fenntartással adjuk e hírt, mely, ha valódi, csak Esztergom város szellemi életképességéről tesz tanúságot, mert akkor nálunk a sajtót 2 lap és 2 havi folyóirat fogná képviselni.”²⁵ Néhány hónappal később valóban megjelenik az Esztergom és Vidéke, ám a fogadtatás változatlanul szívélyes és barátságos: „... talán sikerül kettőnknek egyemberszámban működni a közjóra, kiváltképpen a hazai irodalom iránt lohadni indult érdekeltséget éleszteni és táplálni. Anyagi érdekeink ugyan elsők, de nemzetiségünk egyedüli ereje, védelme az irodalom. Reméljük, hogy ebben laptársunkban közös munkaerőre találunk.”²⁶

4. 3. Az Esztergom és Vidéke első lapszámai
Szvoboda Román a lap indulásának ötvenedik évfordulója alkalmából részletes megemlékezést közöl, amelyben számba veszi az újság addigi főbb eseményeit. Dolgozatunk szempontjából csupán az írás első része a fontos, amelyben híven az elődökhöz lándzsát tör a sajtó függetlensége mellett, és egyértelművé teszi, hogy az újság nem a tulajdonosé, hanem a közönségé. Az impresszum ismertetésben alapító főszerkesztőként Kőrösy László nevét említi, de a hitelesség kedvéért azért nyomban hozzá teszi, bár nem valami nagy megbecsülést sugárzó éllel, hogy „...az első számokat valami Sarkady István nevű veterán vándor újságíró állította össze.”²⁷ (Egyes kutatások alapján azonban Kőrösy átmenetileg valóban Sarkadyra hagyta az újság szerkesztését.²⁸) A szerző felsorolja a lap első munkatársait, ami azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert akkoriiban nem volt divatban a cikkek szerzőjének feltüntetése, csupán monogramjukkal jelölték őket, de azt is csak alkalmanként. A közlés szerint tehát Hutt Árpád, Szölgyémi Ferenc, Hevesi József, Földváry István, Pósa Lajos és Lévai Sándor írták az első cikkeket.

Mint már arról korábban szó esett, az Esztergom és Vidéke első számát 1879. június elsején vehették kézbe a város polgárai. A lap irányultságát a következőkben jelöli meg a fejlécezen szereplő néhány szó: „közérdekű, nemzetgazdasági, ipar-kereskedelmi és szépirodalmi közlöny”. Manapság már bizony furcsán hangzik, hogy egy ipari, kereskedelmi újság irodalmiként is aposztrofálja magát, de ez akkoriban megfelelt a szokásoknak. A fejléc továbbá arról is informálja olvasóit, hogy a lap hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön jelenik meg, egyes példányinak ára nyolc krajcár, előfizetve azonban kedvezőbben juthatnak hozzá. Hirdetésekre már akkor minden újságnak szüksége volt a megélhetés érdekében, ezért kedvező árakkal próbálják magukhoz csalogatni a polgárokat.

Hogy Sarkady Istvánnak oroszánrész jutott a lap megszületése körüli teendőiben jelzi az a tény is, miszerint a beköszönő gondolatok az ő tollából származnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az újság szellemi elődeinek számító Esztergomi Népujságnak és az Új Esztergomnak is szerkesztője volt. Az Esztergom és Vidéke legelső mondatai a következőképpen hangzottak: „Midőn e lap szerkesztésére vállalkoztam, törekvésem legfőbb célja gyanánt lebegett előttem, hogy az itteni közérdekeknek és az előrehaladás követelményeinek legyenek hű és pártatlan tolmácsolója és legbuzgóbb apostola. ... Nem haboztunk ama hitünknek nyílt kifejezést adni, hogy miután az itteni közönség a műveltség igényeinek méltó színvonalán áll, hogy ha a teendőkre és a még rejtett kincseinek kiaknázására és értékesítésére bátor és nemes hangon fel lesz szólítva, s a munkára egyre sarkalva: mellettünk készséggel csoportosul, velünk küzd, eszméinket magáévá teszi és az ígét megtestesíti.”

Sarkady nem kanyarodik el a Kőrösy által kijelölt úttól és határozottan kiáll a lap függetlensége mellett. Az irányadó szerkesztői gondolatok így folytatódnak: „Lapunk nem leendő parttusák színtere, vagy személyeskedések és gyümölcstelen polémiák értéktelen tárháza. Mindent és mindenkor nyíltan és saját magának a tárgynak érdekében fogunk szellőztetni, méltányolni, vagy kritikailag elítélni.

Nem riadunk vissza az őszinte szótól soha és semmiben; fel és le az igazság mértéke szerint helyeslőleg, vagy kárhóztatólag fogjuk szavunkat emelni.

Nem gyújtunk lángot a tömjénezés oltárán a hatalomnak, vagy a közjóval ellenkező magánérdekek istápolását célzó bűnös vállalkozásoknak, hanem kemény ostora leszünk a visszaéléseknek és pellengérré állítjuk a bűnt, megbélyegezzük a támadót, ki a társadalom erénye ellen vét és a közjót veszélyezteti.”

4. 3. 1. A szerkesztés módszerei

A címlap második írása az akkori polgármestert, Palkovits Károlyt mutatja be, hozzá méretes arcképet mellékelve, nem fukarkodva a felmagasztaló jelzőkkel, szintén Sarkady cikke. A zászlóbontó nyilatkozatban foglalt függetlenséget erősen megkérdőjelezi ez a hangnem, hiszen a mai olvasó számára meglehetősen „dörgölődzőnek” hat. Ezután szintén egy hosszabb, szerző nélküli írás emeli fel szavát a fővárossal összekötő vasút érdekében. A városi közéletet ez akkoriban igen nagy mértékben foglalkoztatta (szinte hetente jelentek meg hozzá kapcsolódó vélemények), hiszen jelentős gazdasági prosperitást reméltek tőle. Ezt követően székesfehérvári utazásáról számol be egy „r” (talán redakció) aláírással megjelent munka.

Nagy teret szentel az újság a Hírek rovatban megjelent rövid, általában tíz soros tájékoztató-soknak, amelyekből valóban színes képet kap az olvasó a városban történt eseményekről. A hírek hasábonként követik egymást különösebb rendszer nélkül, mégis bő terjedelemben, méghozzá úgy, hogy az első szavakat vastagon szedték. Az első az éppen aktuális pütkösdí ünnepéről számol be röviden, majd alatta felróják a „Péter és Pál” templom sekrestyésének a padok és oszlopok dísztelen állapotát. Megtudhatjuk továbbá, hogy új leánynevelő intézetet nyitnak Párkányban, Knapik János pedig 1900 pár bakancsot ajánlott fel a honvédeknek, amelyért ezúton is dicséretben részesül. Egy fővárosi „barát” már most az első szám megjelenésében elismerően szól az új lapról, Wilhelm Lipót fuvarozó pedig ezentúl szabott viteldíjat fog kérni Esztergom és Nána között. Dömösön egy pinceomlás maga alá temetett egy kőművest, Csóka István pedig felakasztotta magát. Alatta valaki erdei illatszereket ajánl megvásárlásra, amelyet a szerkesztőségben lehet beszerezni, majd egy beharangozó olvasható a következő lapszám egy írásáról. Megtudhatjuk továbbá, hogy a város vállalkozói összefogtak a hegyi utak rendbetétele érdekében, a tűzoltó-egylet minapi közgyűlésén pedig új parancsnokot választottak, a keddi zivatar továbbá igen nagy károkat okozott a gazdáknak és a város útjainak. Úgy tűnik, a közélet híreibe belefért akkoriban egy házasságról beszámolni, valamint arról, hogy Fechter Úr fia, Elek jogi diplomát szerzett Budapesten.

Országos vásárunk azonban már címes hírként jelenik meg a hasáb folytatásában, amelyben arról kesereg a szerző, hogy a vásár igen lanyhára sikeredett, mert elmosta a múlt heti nagy eső. Helyet kapott még egy Vidéki levelezések című rovat, ahol a lap saját levelezői számolnak be Táth, Bajóth, Kesztölcz és Szentlélek életéről. Ám ezekben is mind ugyanazt panaszozzák fel, hogy a csapadékos idő miatt a gabona és az utak víz alá kerültek. A művészetnek ezúttal csupán a Színház névre keresztelt rovatban adóznak. Ám amennyire csekély teret kapott, annál inkább követi hűségesen a programadó cikkben megkívántakat: nem méri szűken kritikus megjegyzéseit. Rögtön azzal indít, hogy a közönség elpártolt az operettelőadás színészeitől az „Ulbrik Borbála-féle” merénylet miatt. A darab az „Egy magyar huszár káplár Bécsben” című (divatos téma) három felvonásos életkép volt, amelynek kritikáját szemléletes stílusa, szókimondása és nyelvi választékossága miatt érdemes hosszabban felidézni (sajnos a szerző kiletét ezúttal sem lehet megállapítani): „...a darab hátrázott férczmű; nincs benne absolute semmi, a mi kárpótolná a nézőt a 3 órai ott létért. Az elő-

adás háromnegyed részét szívesen elengedtük volna. A szereplők közül jól játsztak: Berzényiné, Hubayné és Újvárosi. Jakabffyné szépen énekelt. – Hollósy, úgy tapasztaltuk nem sok gondot fordított arra, hogy a ‘báróné’ hol érintette meg a lábát a vacsora alatt; pedig a jó ízlés azt követeli, hogy a színész tudja azt, amit mondani akar. Hubayné szintén megfeledezett arról, hogy szinpadon van; ne figyelmeztesse máskor a figyelőt a szinpadról kötelessége teljesítésére; s ha teszi, tegye úgy, hogy a közönség észre ne vegye. Valóban gyöngédtelesség volt részéről, midőn a szinpadról ráivalt Győri-re hogy: jöjjön már. Ilyesmit tenni, még az igazgatóné sincs jogosítva.”

A lap terjedelmét tekintve mindössze négy oldalra rúg, talán ezért nem is ad meg oldalszámokat. Kép egyedül csak a címlapon szerepel, az újságot „színessé” az utolsó oldalt teljesen betöltő hirdetések teszik, amelyek némelyike keretben szerepel a kiemelés végett. Az „aprók” a húsz- és negyvenkrajcáros hirdetések, amelyeket elsősorban a lakosságnak kínál az újság. Találunk itt eladó házat, bort, leandert, pincét és urasági birtokot is. Figyelemre méltó Wilhelm Lipót hirdetése, aki már a hírek között is szerepelt, ahol azt ígérte, hogy rögzíteni fogja a viteldíjakat Esztergom és Nána között, és itt valóban megadja a fuvardíjait. Ezen oldal utolsó sora adja meg az impresszumot, ahol Sarkady István neve szerepel felelős szerkesztőként, a nyomdász Neuer M. Budapesten, a kiadó pedig id. Mellinger Rezső.

A második számtól már valóban megjelenik a közszolgálatosság mellet a szépirodalom is, igaz, egy meglehetősen bárgyúra sikeredett hazafiságot ajánrózó verssel, Pethus Géza Aladár tollából. Szintén itt olvashatók első ízben különféle praktikus tanácsok a ház körüli munkákról; ezúttal a szőlőművelésben és a fák gondozásában segédkeznek a szerkesztők. A Szerkesztői posta című rovat is hiányzott még az első lapszámából, amely valóban egyfajta posta szerepét tölti be azzal, hogy az olvasók egymásnak üzenhetnek rajta keresztül, íme egy példa: „N. Kanizsa. Kézszorításomat! Köszönöm szíves figyelmedet. A költemény legközelebb fog jönni.”

Aztán a tizenkettedik lapszámtól, vagyis július tizedikétől feltűnő tördeléstéchnikai változtatást hajtanak végre. A címoldal ugyanis megfelelődik, amivel lehetővé válik, hogy egymás mellett két írás is olvasható legyen, bár ezek általában nem férnek el egy oldalon, ezért a másodikon folytatódnak. Ez megfelelt a korabeli gyakorlatnak, amelynek célja az volt, hogy megtörjék a címlap egyhangúságát. Talán véletlen egybeesés, hogy ugyanezen lapszámtól kell nélkülözni Sarkady István nevét a felelős szerkesztői posztról. Helyét a kiadó, Mellinger Rezső veszi át, aki ezentúl a nyomdai tevékenységet is magá-

ra vállalja, így a hírlapot ettől kezdődően Esztergomban nyomják. Sarkadyt azonban nem kell ezentúl sem nélkülöznie az olvasónak, hiszen cikkei mellett verseinek is helyet biztosít ezután is Mellinger.

4. 3. 2. A lap publicisztikája

Az Esztergom és Vidékében, más lapokhoz hasonlóan, igen fontos szerepe volt ennek az újságírói műfajnak, sokkal fontosabb, mint manapság. Igaz, emellett meg kell jegyeznünk, hogy akkoriban még nem különült el ilyen élesen és már-már görcsösen a hírműfajoktól. A közélet számos olyan témát adott abban az időben, amelyekről bőven lehetett értekezni a lapok hasábjain. A vasútépítésről már szó volt, és a tollforgatók ígéretének megfelelően minduntalan meg is jelentek a vele foglalkozó és azt szorgalmazó írások. Talán ezeknek is köszönhető volt, hogy 1895-ben meg is épült végre. Ugyanebben az esztendőben ünnepelhette meg a város az ismételt egyesítését, amelynek szükségességét évekig bizonygatták a hírlapok írói. Igen sok gondot okozhatott akkoriban (is) az uzorakamat, ezért ellenük gyakran ragadtak tollat a jobb érzésű, vagy éppen károsult emberek. A második lapszám „krajcárra” pontosan számot ad a város május havi költségvetéséről, ahol a bevételi oldalon 24 285 forint és 72 krajcár áll, a kiadásin pedig 23 289 forint 94 krajcár. A megtakarítás tehát majdnem ezer forint, amit a lap munkatársa igen kedvezőnek ítél, de a kétségek eloszlátása végett nem marad el hozzátenni, hogy ezt „... részint a békebírói intézménynek, de legfőképp, polgármesterünk erélyes és tapintatos eljárásának köszönhetünk.” Néha olyan érzése van az embernek, mintha a lap léte egyedül a város első emberének jóakarátán múlna, és ez bizony nem egyezik a lap függetlenségét deklaráló szerkesztői nyilatkozattal.

Miután elkészült a városban a főgimnázium, időszerűvé vált, hogy hozzákezdjenek a kaszárnya építéséhez. Nagyon fontos, hogy a katonaságot el tudják helyezni, mert jelenleg a legszegényebbeknek kell őket eltartani, hiszen a tehetősek kihúzzák magukat alóla azzal, hogy egyszerűen nem veszik figyelembe a közteherviselési törvényt, amely pedig még 1848-ban született.

Az ismeretlen színházi kritikusként úgy tűnik bérelt helye van az újságnál, hiszen a többi lapszámokban is jól odamondogat szegény társulatnak, a második számban pedig éppenséggel a szerzőnek: „Az egész darab egy nagy zagyalék, és ezt a zagyaléket magyar ember írta.” Az ötödik számtól fogva az írások hangneme érezhetően keményedik, élesebbé válik a kritika; Esztergom mumusa címmel a kormány szemére veti annak nemtörődömségét a várost ért természeti

csapások miatt, az adófelügyelőséget pedig a túlkapások miatt rója meg, de kereskedelmünk helyi bajait is kimerítően taglalja.

Nem ússza meg érintetlenül a képviselőtestület sem, mert a tizenhetedik számban olyan írás jelenik meg Sarkadytól, hogy talán valamennyi tagja elszégyellte magát, pedig név nem szerepelt benne. „Esztergomban a műveltebbek egy részének sajátos és elfogult fogalmai és nézetei vannak olyan dolgokról, melyeket lát ugyan, de szabadjon kételkednünk, hogy egyszersmind értsen is. Ezen fonákságot és ferdeséget akadtak toll emberei, kik gyáván hízelkedésből legyezni nem átalottak.

Innen származott, hogy némelyek, akár mint egyesek, akár mint testületekben résztvevők, hozzáférhetetleneknek, ‘ne nyulj hozzám virágoknak’ képzelték magukat. A nyilvánosság előtt a sajtótól csak tömjént követeltek, vagy egyszerűen hallgatást.” Az éles kritikát azonban az írás második felében ismét a dörgölődés váltja fel, noha Sarkady vélhetően leginkább követendő példát óhajtott szolgálni Frey Vilmos személyében az elmarasztalt képviselőknek: „Tiszta jellem és becsületessége az ő utánzása lelkesítse polgártársainkat. Vegyenek példát tőle és kövessek a polgári erények útján.”

Az ekkoriban megjelenő cikkekben az elmarasztaló álláspont ellenére a hangnem nehezen tudja levetni magáról a rátelepedett patetikus mázat, ami meglehetősen idegenül cseng egy mai újságolvasó fülének. A kilencedik szám címdala például Az esztergomi főgimnázium címmel közöl egy beszámolót a tanév végéről, amelynek első sorai a következőképpen „csordogálnak”: „...a reményteljes ifjúság ‘Te deum laudumussal’ ünnepeli meg évi tanfolyamának elvégzését, azután eloszlanak, szerető szülők tárt karjai fogadják őket az édes otthonban; a derék tanárok jeles igazgatójokkal élükön egy időre megpihennek, hogy azután ujult erővel, szellemük lángolásával és tudományok fényével ismét világoljanak, fáradozzanak és tündököljenek az ifjúság nevelésének fontos és nehéz munkájában.”

Az Esztergom és Vidéke tizenhetedik számához egy melléklet dukál, igaz, hogy csupán egyetlen oldal, de akkor is melléklet. Látható szándéka szerint a szépirodalmi munkák közlésére hivatott. Ebben egy viszonylag terjedelmes művet is találunk, Egy bolond város címmel, amelyet egy bizonyos dr. L. A. vetett papírra, és akinek kilétéről egyebet nem tudunk meg. A munka egy fiktív utazásról (úgy látszik örök divat ezen a módon megbírálni az itt és most visszáságait) számol be egy nem létező ország (Brabant) nem létező városába (Gheel), ahol mindenki örült, érthetetlen állapotok uralkodnak, és az emberek abnormális dolgokat cselekszenek. A szerző

egyik velős megállapítása sokat sejtet a mű egészéről: „Az a csudálatos, hogy minden elmebeteg a másik bajáról teljesen meg van győződve, saját magát pedig egészségesnek hiszi.”

Ezúttal itt bukkan fel az Esztergomi levél című rovat is, amelyet most egy magát Bojtorján néven feltüntető szerző tölt meg. Egyetlen írásban három témát dolgoz fel, és mivel azok nincsenek látható jelekkel egymástól elkülönítve, csak idővel jön rá az olvasó, hogy azok függetlenek egymástól. Az első részben egy Muki nevezetű barátja miatt fejezi ki aggodalmát, ki a társaságok fénypontja volt sziporkázó szellemével, de most súlyos betegen nyomja az ágyat. A második rész élcelődő hangszínnel ad tanácsokat a helyes interpellációval kapcsolatban. Az utolsó szakasz egy sejtelmes szerelmi kaland kellős közepébe enged betekintést az olvasó számára, persze név nélkül, így akár maga a szerző is lehetne a történet főszereplője. Az írás hangulatának felidézése végett érdemes itt néhány sorát felidézni: „A felkelő nap odaszegző sugarait a nagy piac egyik oldalára, és a napimádó férfiak ott sütkéreznek vala a melegítő trottoilon. Egyszerre halk zúgás támad a sétatizedt férfiak közt: Mi sötét árny közeleg az ugyis árnyban lévő másik oldalon? Oh nem árny az, hanem jó férfi alakja az, kinek szívét Amor nyilai szagatják, és nincs, ki e szagatásokra irt adna bájos szemeknek biztató pillantásai által.”

Bár a rövid hírek nem tartoznak a szoros értelemben vett publicisztikai műfaj körébe (ezek Vegyes címszó alatt jelennek meg), mégis gyakran egészen személyes hangvételben szólalnak meg, és igen határozott véleményt mutatnak. Ezek minden bizonnyal nehezen jelenhetnének meg az országos sajtóban, itt mégis helyet biztosítanak ezeknek a szerkesztők. Befejezésül álljon itt egy gyászközlemény, ami messze meghaladja a maga nemét (szintén a 17. szám mellékletében jelent meg): „Báró Wenckheim Béla végrendeletileg hagyta meg, hogy őt vörös frakkban, s egész vadászöltözetben temetessék el és vadász lovai kísérjék ki a temetőbe, különben visszajön a másvilágról is és megijeszti örököseit. Ezek aztán úgy megijedtek attól, hogy még csakugyan visszatalál jönni és visszaköveteli azt a 200 Forintot is mely összeget egész életén át összetakarított, hogy halála után a lapányi szegények között kiosztassék, életében nem adván szegénynek egy fityinget se, – tehát teljesíték kívánságát. Egyébiránt a nemes báró nemzeti közczélokra nagylelkűleg semmitsem hagyományozott.”

6. Összegzés

A politikai patthelyzetet követő kiegyezés Magyarország számára olyan társadalmi és gazdasági változások lehetőségét teremtette meg, mely több évtizedes lemaradást pótolhatna. Külön-

böző társadalmi csoportok érdekellentétei viszont felemás eredményt hoztak. A politikai életben a hagyományos nemesi uralkodói osztály hatalmának megőrzésére törekedett az egyre erősödő gyáriparos réteggel szemben. A gazdaság fő hajtóerejét a hitellehetőségek ugrásszerű megnövekedése biztosította. A fejlődés másik fő mozgatórugója a nagyarányú vasútépítkezéseknek volt köszönhető. A gazdasági prosperitás érdekében egyre több képzett szakemberre volt szükség, ezért elengedhetlenné vált a súlyos analfabétizmus felszámolása. Eötvös József kultuszminiszter iskolai reformjai látványos előrelépést eredményeztek. Ennek köszönhetően jelentősen megnőtt az újságolvasók száma, ami bizonyos szempontból a lapok minőségének hanyatlásával is együtt járt.

Ahogy az ország szinte egész területén tapasztalható volt, Esztergomban is lendületes társadalmi, kulturális és gazdasági fejlődés indult meg, bár nem mindig egészséges formában. Esztergomnak nem volt komoly tőkeerővel rendelkező polgársága, a termelést csupán néhány kisüzem végezte, mivel nagyobb vállalat nem volt. A város fejlődését erősen hátráltatta, hogy 1895-ig nem volt vasúti összeköttetése a fővárossal. Mivel a város nem volt képes lépést tartani a környék gazdasági fejlődésével, a lakosok száma egyre inkább csökkent, mígnem a kritikus tizenötezer fő alá zuhant, ami a törvényhatósági jog elvesztésével járt együtt. Az érsekség 1820-ban ugyan gyakorlatilag is visszatelepült Esztergomba, és nagyarányú építkezések kezdődtek, ez azonban csak időleges fejlődést biztosított.

Az egyházi tevékenység ennek ellenére gazdag termőtalajt nyújtott a kulturális élet kibontakozásának. Számos polgári kezdeményezés öltött konkrét formát, hiszen ekkor alakult meg a Katholikus Kör, az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat, valamint a Társaság, vagy más néven Tarkaság. Az irodalmi élet pezsgését mutatja, hogy Kőrösy László tucatnyi szerző munkásságát ismerteti, bár helyenként elmarasztalással illeti a minőséget. A város nyomdáiból ez idő alatt olyan munkák kerültek ki, amelyek országos színvonalon is megállták a helyüket.

Az írni-olvasni tudók számának gyarapodásával nőtt ugyan az újságolvasók száma, de nagyrészt beérte ennyivel. A minőségi irodalom iránti igény ezzel nem növekedett. A hírlapkiadás egyre inkább üzletté vált. A kiegyezés után életbe lépő magyar sajtótörvény lényegében az 1848-ban elfogadottnak egy módosított változata volt. A törvény biztosította a véleménynyilvánítás szabadságát, eltörölte a cenzúrát és bárki szabadon indíthatott lapot. A sajtóvétségeket utólag az erre hivatott törvényszékek állapították meg. A lapalapítást rendkívüli nagymértékben megnehezítette a

magas kaució. A kor sikeres szerkesztői, népszerű és olvasott újságírói valójában a parlamenti képviselők voltak, mint például Jókai Mór vagy Csernátony János. Az akkori hírlapírók többsége nem tekintette munkáját életre szóló hivatásnak, de a szakmai elvárások sem ütöttek meg igazán magas nívót. A vidéki újságírás alapvető jellemzője a provincialitás volt, amely óhatatlanul beszűkítette a látóteret. A redaktori munkát legtöbbször egyetlen szerkesztő végezte, gyakran szabadidejében, csekély tiszteletdíj ellenében.

Mint az ország minden részében, úgy Esztergomban is jól érzékelhető társadalmi és kulturális pezsgés indult meg az 1860-as években. Az első városi lapot, a Magyar Tudományos Értekezőt Knauz Nándor és Nagy Iván szerkesztésében 1862 januárjában indították útjára. Az első hírlap az Esztergami Újság volt, amely „vegyes tartalmú hetilap”-ként tüntette fel magát, 1863. január 5-én indult, és több helyi intézmény hivatalos lapjának számított. Pongrátz Lajos, Haan Rezső, majd Kiss Rezső szerkesztették. A mozgalmas hitéletnek köszönhetően az egyházi hírlapirodalom is fellendülőben volt.

Az Esztergom és Vidéke szellemi elődjének az Esztergom című hírlap tekinthető, amelynek szerkesztője Rényi Rezső volt, és Sarkady István is részt vett a munkában. Az a Sarkady István, aki az Esztergom és Vidéke elindításában úttörőszerepet vállalt. A köztudat Kőrösy Lászlónak tulajdonítja a lap megindítását, s hosszú időn át valóban az ő szellemi irányvonala valamint szerkesztési elvei érvényesültek az újság arculatában. A hetente kétszer megjelenő hírlap születésnapja 1879. június 1-re esett, és szerkesztőként Sarkady István volt feltüntetve, kiadóként pedig Mellinger Rezső. A lap első számait Budapesten nyomtatták. Sarkady az olvasónak címzett beköszönő írásában a hírlap függetlensége mellett kötelezte el magát, ám ez a szándék nem minden esetben teljesült. Az Esztergom és Vidéke egyes számai négyoldalas terjedelemben jelentek meg, az első kettőt általában hosszabb véleménynyilvánító írások foglalták el, amelyek a város aktuális közéleti eseményeivel foglalkoztak. A harmadik oldalon gazdag hírcsokorból szemezgethettek az olvasók. Itt gyakran magánéleti történések is helyet kaptak. A negyedik oldal a hirdetéseké volt.

Az Esztergom és Vidéke valóban a kor színvonalán álló hírújság volt, mely a várost érintő fontos kérdésekben hallata szavát, és ennek is köszönhető, hogy Esztergom a kiegyezést követően fejlődni tudott.

5. Irodalomjegyzék

A Magyar sajtó története II/1–2. köt. 1848–1892. Szerk.: Kosáry–Németh G. Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete és a MUOSZ., 1985.

- Bárdos László István–Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Tatabánya, József Attila Megyei könyvtár, 1962.
- Biró Lajos: A sajtó lélektanához. Bp., A Huszadik század Könyvtára, 1908/31. 56–61. p.
- Buzinkay Géza: „A haladás közvitézsei”. A magyar újságírók öntudatra ébredése a 19. század végén. In: Magyar Média 2000/1. 26–34. p.
- Buzinkay Géza: A magyar közművelődési lapok élet- és jellemrajzai 1867–1890. In: Magyar Könyvszemle, 1982/3. 198–219. p.
- Dersi Tamás: Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1973.
- Gaston (Kőrösy László): Esztergomi írók. In: Esztergom és Vidéke, 1890. április 6.
- Hegedűs Raymund: Az esztergomi Uránia 1828–1833. Esztergom Évlapjai, 1981. 77–100. p.
- Hegedűs Raymund: Irodalom és irodalmi élet Esztergomban 1850–1920. In: Új Forrás, 1986/4. 91–96. p.
- Kaposi Mária: Az esztergomi nyomdák története és az ott nyomtatott könyvek bibliográfiája. Esztergom, 1970. gépirat.
- Keményfy Kálmán Dániel: Az „Esztergom” alapítása s első éve. In: Esztergom évlapjai, 1926/1–2. 59–66. p.
- Kőrösy László: Szabadelvű sajtót! 1879. Röpirat.
- Ortutay András: Esztergom gazdasági és társadalmi viszonyai a XIX. század közepén. Levéltári dolgozók előadásai.
- Pifkó Péter: „A biztos fejlődés csalfa illúziója”. Esztergom társadalma a dualizmus korában. Limes, 1998/2-3. 133–150. p.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., Osiris Kiadó, 2002.
- Sennovitz Adolf: Adalékok Esztergom időszaki sajtója történetéhez. In: Esztergom és Vidéke, 1893. okt. 1. 2. p.
- Szvák Gyula (Szerk.): Magyar századok Bp., Pannonica Kiadó, 1999.
- Szvoboda Román: A mi ötven évünk. In: Esztergom és Vidéke, 1929. január 1. 3. p.
- Várady Eszter: Egy vidéki lap a századfordulón. Esztergomi Lapok 1892–1900. Esztergom, 1980. Szakdolgozat.

Jegyzetek

- ¹ Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza.
- ² Bibó István: Eltorzult magyar alkát, zsákutcás magyar történelem.
- ³ Magyarország a XX. században.
- ⁴ Magyar művelődéstörténet.
- ⁵ Magyarországon akkoriban a felnőtt férfilekosság mintegy negyede rendelkezett választójoggal, és ez az össznépszerűség kb. hét százalékát jelentette. A választójogról az 1874. évi XXXIII. törvénycikk intézkedett Eszerint a jogosultság feltétele egynegyed telek (mintegy harminc hold szántó és tíz hold rét) földtu-

lajdon, vagy egy háromszobás városi ház, illetve százöt forint adóköteles évi jövedelem volt. Önálló iparosok esetében legalább egy segéddel kellett rendelkezni, értelmiségiek esetében pedig a diploma és az ennek megfelelő állás kellett hozzá. Ez akkoriban nagyon is korszerű választási törvénynek számított, hiszen az akkori liberalizmus csupán jogi és nem politikai értelemben vallotta magáénak az állampolgári egyenlőséget. A nőknek például nem biztosította ezt a jogot, mert a férjüktől befolyásoltnak tartották őket, ráadásul a szavazás nyílt volt, amellyel erősen preszszionálni lehetett a választókat. (Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században)

⁶ Ortutay András: Esztergom virilistái 1895–1944 között.

⁷ Várady Eszter: Egy vidéki lap a századfordulón.

⁸ Várady Eszter fent említett dolgozatában Irodalmi Egyletként nevezi meg.

⁹ Hegedűs Raymund: Irodalom és irodalmi élet Esztergomban 1850–1920.

¹⁰ Gaston (Kőrösy László): Esztergomi írók.

¹¹ Kaposi Mária: Az esztergomi nyomdák története.

¹² Bíró Lajos: A sajtó lélektanához.

¹³ Kókay–Buzinkay–Murányi: A magyar sajtó története.

¹⁴ A magyar sajtó története. Szerk.: Kosári–Németh.

¹⁵ Várady Eszter: Egy vidéki lap a századfordulón.

¹⁶ Dersi Tamás: Századvégi üzenet.

¹⁷ Bárdos László István–Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája.

¹⁸ Sennovitz Adolf: Adalékok Esztergom időszaki sajtója történetéhez.

¹⁹ A fejezet alapját Sennovitz Adolf imént idézett munkája adta, az ettől eltérő forrásokat külön adom meg.

²⁰ Bárdos László István–Horváth Géza: i. m.

²¹ Bárdos László István–Horváth Géza: i. m.

²² Bencze Csaba Attila

²³ E rövid fejezet Nagyfalusi Tibor írásán alapszik 125 éves az Esztergom és Vidéke címmel, amely ugyanitt jelent meg 2004 júniusában.

²⁴ Esztergom és Vidéke. 1917. december 25.

²⁵ Esztergom. 1879. március 23.

²⁶ Esztergom. 1879. június 1.

²⁷ Szvoboda Román: A mi ötven évünk. In: Esztergom és Vidéke.

Czirok Ferenc rajza

B. Tóth Klára

Tiltott küszöb

Ha a közel olyan szoros
hogy már nem lehet közelebb
nem várt ajándék – megkapod
hogy benned van nem kívüled

mikor kisujjadig betölt
közös a táv a szemhatár
hozzá belülről van közöd
lénye lényednek része már

de átlépsz tiltott küszöböt
szentek szentjében ő az úr
magánya kincsei között
kotorászol gyanútlanul

s elrabolod belső csendjét –
kitép magából elhajít
mint fölösleges jegyzetet
vagy egy összegyűrt sajtópapírt

Csak ami nincs

Képernyőn nevek, és nevek hiánya,
egyik sürgetőn, gyors válaszra várva,

másik belül éget, mint örök talány.
Mert csak ami elmúlt, az van igazán.

Ami megtörtént, mindig jelen marad,
nem irtja önfegyelmező akarat,

vagy gyér emlékezet. Archívba írva
előhívható, fotó negatívja,

s ha újraéled, mondd, milyen a mérték,
melyben a múltad oly rövidre mérték,

mégis egy-egy perce állókép marad.
Volt-anyagból építéd fel új magad.